Опорний конспект · 1.6. Ненаголошені [е], [и], [о] в коренях слів

Українська мова · Підготовка до НМТ · Розділ 1. Фонетика. Графіка

1. Чому виникає проблема

Ненаголошений **е** звучить як [е^{и}]: весна [ве^{и}сна́]
Ненаголошений **и** звучить як [и^{е}]: зима [зи^{е}ма́]

Ненаголошений **о** перед складом із наголошеним [у] звучить як [о^{у}]: кожух [ко^{у}жу́х].
Пишемо не те, що чуємо, а те, що вимагає правило.

2. Крок 1 — перевірка наголосом

Добери спільнокореневе слово, де сумнівний голосний наголошений:

в**е**сна — в**е́**сни · с**е**ло — с**е́**ла · кл**е**новий — кл**е́**н · д**е**шевий — д**е́**шево
з**и**ма — з**и́**ми · ш**и**рокий — ш**и́**рший · в**и**шневий — в**и́**шня · кр**и**вий — кр**и́**во

> Перевірне слово має бути **спільнокореневим**. Якщо перевірити не вдалося — переходь до правил нижче.

3. Коли перевірка не працює

Пишемо	Ознака	Приклади
Е	голосний випадає при зміні слова	вітер — вітру · палець — пальця · серпень — серпня · травень — травня · орел — орла
	голосний чергується з [і]	осені — осінь · каменя — камінь · променя — промінь · кореня — корінь
	сполуки **-ере-**, **-еле-**	б**ере**за · д**ере**во · оч**ере**т · с**ере**д · ш**еле**ст · з**еле**ний · п**еле**на · л**еле**ка
И	сполуки **-ри-**, **-ли-** у відкритому складі	б**ри**ніти · г**ри**міти · д**ри**жати · т**ри**мати · т**ри**вати · т**ри**вога · к**ри**вавий · г**ли**тати
	и випадає у спорідненій формі дієслова	зачинати — зачну · розминати — розімну · вмикати — увімкну · засинати — засну

4. Дієслівні корені: вирішує суфікс -а-

Корінь	З суфіксом -а- → И	Без суфікса -а- → Е
-бер- / -бир-	зб**и**рати, виб**и**рати	зб**е**ру, виб**е**ру
-дер- / -дир-	зд**и**рати	зд**е**ру
-мер- / -мир-	вм**и**рати, завм**и**рати	вм**е**рти, завм**е**рти
-пер- / -пир-	зап**и**рати	зап**е**рти
-тер- / -тир-	вит**и**рати	вит**е**рти
-стел- / -стил-	заст**и**лати, розст**и**лати	заст**е**лити, розст**е**лити

> Правило в одному рядку: **є -а- після кореня → и**; немає -а- → **е**.

5. Ненаголошений [о]

пишемо о
кожух · зозуля · голубка (го́луб) · лопух · розумний (ро́зум)
навіть коли чується [у]

пишемо у
яблуня · яблуко · парубок · будяк · мармур · ворушити · пурхати

суфікси
-ува-: купувати, майструвати
-уват-: білуватий, теплуватий

6. Запам’ятати напам’ять · типові пастки

е левада, лелека, легенда, апельсин, директор, президент, депутат

и кишеня, лиман, минулий, пиріг, диван, лимон, кипарис

- писати «як чується» — е та и без наголосу не розрізняються;
- перевірне слово з іншим коренем — недійсне;
- «зберати» замість **збирати** — пропущено суфікс -а-;
- «кужух», «зузуля» — вимова не дає підстав для у;
- правило кореня застосовано до префікса **пре-/при-**.